

FEAR OF DEATH IS AN EXISTENTIAL DRAMA OF HUMAN EXISTANCE СТРАХ СМЕРТІ - ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ДРАМА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Liashchuk Alona / Льяшчук Альона

student / студент

KZVO "Vinnytsia Academy of Continuing Education"

Vinnytsia, Ukraine 21000

КЗВО "Вінницька академія безперервної освіти"

Вінниця, Україна 21000

Анотація. *The article analyzes the fear of death and its impact on life in the context of psychology and philosophy. Different approaches to the problem and the role of the fear of death in the formation of values are considered. Defense strategies are also described*

Ключові слова: *fear of death, awareness of the end of life, psychology, philosophy, values, meaning of existence, psychoanalysis, defense strategies, narcissism, existential vacuum.*

Актуальність теми

Усвідомлення, що життя має кінець і що не все в ньому можна встигнути – важливий момент у процесі психологічного дорослішання. У нормі ці усвідомлення повинні допомагати нам у здобутті власного унікального способу жити, у навчанні насолоджуватися моментом і знаходити свої неповторні сенси існування. Осмислення наявності цієї «конечності» в буденній свідомості полягає в спробі «привчити» (Ф.Ар'єс) людину до смерті, позбавити її страху перед неминучістю кінця, який призводить до об'єктивної оцінки можливостей і усвідомлення необхідності кожної миті нашого життя.

Зокрема, у роботах Ернеста Бекера та Шелдона Соломона підкреслено вплив усвідомлення смерті на поведінку та емоційний стан людини. Вітчизняні дослідники, такі як Олександр Власов, Ірина Стародубець, Марина Середя, та Наталія Журавель, Олена Жарівська також зверталися до цієї проблеми в своїх дослідженнях. Тему пошуку сенсу життя описував й австрійський психіатр і філософ Віктор Франкл. Проблему співвідношення втрати сенсу буття й зростаючого страху смерті розробляли філософи від Платона й Піфагора до С.К'єркегора, К.Юнга і С.Грофа, М.Хайдеггера.

Але буває так, що страх смерті та усвідомлення безглуздості життя (об'єктивний сенс якого невідомий), навпаки, заважають жити, викидають нас із повсякденності та стосунків руйнівними фантазіями та блокують наш рух. Це особливо яскраво відчувається у перехідні періоди життя, кризи, втрати, і тим паче, коли навколо триває війна.

Розібратися з цим питанням – означає знайти могутню енергію жити повноцінним чуттєвим життям сьогодні, спокійно планувати своє завтра, знайти свій унікальний спосіб жити та свої «заради чого» прокидатися.

Страх смерті у філософії та психоаналізі

Філософська рефлексія теми смерті є глибинним фундаментом для розуміння основ життя людини. Життєві умови в кожній культурі породжують страхи. Це можуть бути зовнішні обставини (вороги, природа), різні види соціальних відносин (ріст ворожнечі внаслідок гноблення, несправедливості, тощо), культурними традиціями (страх перед демонами, порушення табу). Страх

– одне з основних понять екзистенціалізму, неприємне відчуття ризику або небезпеки незалежно від того, реальні вони чи ні. Він пов'язаний із людською природою й зумовлений культурою. Усю свою історію людство намагається його позбутися й одночасно використовує як магнетичну силу.

Страх смерті, точніше усвідомлення людиною «конечності» свого буття, штовхає особистість на пошуки вищих сенсів. Філософія страху смерті – одна з найскладніших тем у вивченні внутрішнього життя людини. Проблему співвідношення втрати сенсу буття й зростаючого страху смерті розробляли різні філософи від Платона й Піфагора до С.К'єркегора, К.Юнга і С.Грофа. Зокрема, М.Хайдеггер помістив феномен смерті в царину онтології, стверджуючи, що людське буття характеризується не свідомістю, а усвідомленням смерті, «буттям-до-смерті». «Смерть, – пише він, – це завжди моя смерть, моя «конечність», і вона є умовою повороту від «анонімного» існування до справжнього буття. А.Камю розглядав смерть не як вихідний пункт діяльності людини, а як негацію будь-якого смислу буття.

Представники психоаналізу (З.Фройд, Г.Маркузе) вважають глибинною основою людської поведінки неусвідомлений потяг до смерті. Х.Ортега-і-Гассет вважав, що людська культура й мистецтво виникли, щоб подолати страх смерті.

Людина розкриває сенс свого життя, а відтак долає страх смерті завдяки відстоюванню нею цінностям, яких за В.Франклом, існує три види: цінності творчості, цінності ставлення, цінності переживання. Цінності творчості – це те, що людина сама дає світові у своїх творіннях. Цінності переживання – те, що вона бере від світу у своїх зустрічах і переживаннях, зокрема, благоговіння перед красою природи та витворами мистецтва. Цінності ставлення – позиція, яку людина посідає щодо власного стану в тому випадку, коли не може змінити свою долю.

Ситуацію, у якій сучасна людина відчуває безцільність і безпорадність, В.Франкл називає «екзистенційним вакуумом». Коли універсальні смисли зникають (разом із традиціями), особистість потрапляє в ситуацію відчаю. Залишаються лиш унікальні, неповторні смисли, які є фрагментарними й не можуть дати ту повноту, цілісність, що давали сакральні традиції.

Проблема захисту від страху смерті

На думку А.Холмогорової, особливе місце у свідомості сучасної людини посідає проблема захисту від страху смерті. Вона виділяє п'ять типів:

1) нарцисизм сучасної культури, неможливість прийняти невідворотні обмеження й світову долю, властиву всім. Це спрямування на винятковість пронизує все життя сучасної людини, і якщо відобразити це в гранично грубій формі, вона зведеться до такого твердження: «Я не такий, як інші, загальні закони не повинні на мене поширюватися». Із нарцисизмом тісно пов'язана ідея всемогутності, омnipотенція – «Смерті і хвороб можна уникнути»;

2) культивування obsесивно-компульсивних рис особистості – таких як перфекціонізм (віра в ідеал), високі стандарти, порядок, контроль. Міф про можливість і необхідність абсолютного контролювання того, що відбувається несумісний з ідеєю смерті. Думка про те, що смерть може наступити в будь-який момент життя, видається сучасній людині, що живе з усіма розпланованими

хвилинами, абсолютно руйнуючою, недоречною, позбавляє її необхідності контролю, почуття того, що все йде за планом;

3) «екзистенціальний вакуум»: відсутність мети й сенсу в житті. Порожнє існування – це вже не життя, а щось проміжне між життям і смертю, наближене до смерті. Внутрішнє почуття людини підказує їй те, що таке життя мало чим відрізняється від смерті, і особистість гостріше відчуває її близькість і неминучість.

Можемо дійти висновку, що сильний страх смерті – це страх перед безглуздям життя. Страх виникає тільки за наявності й усвідомлення факту «конечності» існування. Такий стан М.Хайдеггер визначає як безликість («Man»), коли людина не сприймає свою смертність, оскільки не припускає завершення життя. Ламання такого стереотипу під час близького зіткнення зі смертю може призвести до неврозу.

Провідним виступає конфлікт між унікальністю кожної людини, її самозвеличанням і «персоною» або маскою. У разі блокади процесу індивідуалізації людині не вдається опанувати своє несвідоме й узяти його під управління, і тоді архаїчні образи й конфлікти такого несвідомого можуть оволодіти психікою людини. Сюди належить і страх смерті. Власні деструктивні тенденції, витіснена агресивність нерідко стають джерелом тривоги, у тому числі, страху за життя близьких і власне життя.

Однією з головних причин блокади процесу індивідуалізації постає потреба відповідно до соціальних норм і очікування. Наслідуючи соціальні стандарти, людина витісняє свої істинні почуття, у тому числі свою агресію. Тоді вона не може навчитися приймати й конструктивно переробляти цю рису.

Ідентифікація з соціальною роллю є джерелом неврозів. Людина не може відокремлюватися від самої себе на користь штучної особи. Якщо виникає спроба такого відокремлення, з'являються несвідомі реакції, настрої, афекти, фобії, на'язливі уявлення, слабкість та ін.

Фактори, що загострюють страх смерті

Самотність, роз'єднаність та соціальна ізоляція людей - плата за індивідуалізм і конкурентність. Факт людської екзистенції може й повинен підтверджуватися іншою людиною, включеністю у внутрішнє життя.

Дослідження показують, що в смерті багатьох людей лякає неможливість бути з іншими. Потребу в спільності з іншими людьми А.Адлер розглядав як природжену. Згідно з А.Адлером, блокування цієї потреби веде до патології. Самотність і соціальна ізоляція загострюють страх смерті, який починає нагадувати про себе все активніше, тому що самотність позбавляє почуття зв'язку з життям через інших людей, наближаючи символічно до смерті.

«Ніщо» - не є присутністю небуття в бутті, згідно з М.Хайдеггером: «Воно там завжди – страшне, надприродне, вабляче» [5, с. 388].

Смерть – абсолютне «ніщо», але є й інші, не такі абсолютні способи вторгнення небуття в буття, наприклад, відчуження й ізоляція від світу.

Тільки в трансценденції, зверненні до інших, світу людина на символічному рівні нескінченна й безсмертна;

Неінтегрований та неперероблений досвід зіткнення зі смертю. Як казав

І.Ялом: «Життя і смерть взаємозалежні; вони існують одночасно, а не послідовно; смерть безперервно проникає в межі життя».

Отже, страх смерті є радикальним проявом страху втрати буття. Тобто це страх остаточної втрати людиною самої себе, власного «Я». Він знаходиться в тривозі перед «ніщо». Для західноєвропейської філософської традиції раціоналізму «ніщо» – це синонім небуття, остаточної смерті та анігіляції «Я».

Це «ніщо» (як смерть і знищення) викликає страх, відчай у людині. Відчай – це деморалізуючий фактор у моральному й духовному житті індивіда, що виражає переживання та відсутність змісту буття. Аналіз різноманітних ситуацій, з опорою як на наукові спостереження танатологів, так і на філософсько-світоглядні узагальнення дозволяє констатувати наявність найтіснішого діалектичного взаємозв'язку між страхом смерті, перспективою власного неіснування та різноманітними тривогами, які стосуються акту «конечності», смерті близьких, змісту віджитого життя (включаючи можливі деформації в майбутньому, після смерті людини). Страх небуття складається з різноманітних конкретних тривог, реалізується тільки через них, однак не зводиться до простої сумарності. Він виражає внутрішню, необхідну, стійку єдність проявів. Ототожнення з абстрактним «жахом небуття» уявляється помилковим. Завдяки формуванню страху відбувається різке зниження невідконтрольної державі екзогенної смертності, яка завжди чинила опір на формування особливостей іманентного буття людини. Наслідками становлення цієї системи є організація тотального контролю, обмеження свободи особи, а також різке збільшення числа людей із деструктивною психологічною домінантою.

Під страхом смерті варто розуміти емоційно-негативне ставлення до відходу з життя як багатогранне, матеріальне, психологічне, соціальне явище. Надійною стратегією опору може бути тільки вільне, творчо-перетворювальний зв'язок відношення відходу (на блокування цієї можливості саме й спрямована міфологізація *terror mortis* (жаху смерті)).

Висновки

Феномен смерті завжди осмислюється в контексті конкретно-історичної культури. На фоні сучасної глобальної кризи одним із найголовніших проявів є масові загибелі людей у ході військових дій, екологічних катастроф, де смерть втрачає свій особистісний характер. Відбувається відчуженість людини від смерті, яка перетворюється в соціальний акт. Головною причиною прагнення суспільства контролювати феномен смерті є намагання соціуму витіснити смерть із поля зору особистості, а отже, обмежити її вплив на процес формування людської індивідуальності.

Таким чином, «несправжнє», позбавлене сенсу буття разом з нарцисичним прагненням до переваги й obsесивної потреби в контролі – найважливіші джерела страху смерті в сучасній культурі;

Література:

1. Арьес, Філіп. Людина перед обличчям смерті. Київ: Видавництво "Дух і Літера", 2009. ISBN: 978-966-378-107-6.

2. Greenberg, J., Solomon, S., & Pysz, D. (1986). "The Terror of Death and Personality Theories." *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(2), 282-290.
3. Neumann, E. (2004). "Death as a Healing Force: An Investigation into the Psychology of Death." New York: Oxford University Press.
4. Кучер, Л.С. (2010). Феномен смерті як філософсько-антропологічна проблема сучасності [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ].
5. Хайдеггер, М. (1927). "Буття і час"
6. Адлер, А. (1995). Практика і теорія індивідуальної психології. Фонд "За економічну зайнятість".
7. Ялом, І. Екзистенціальна психотерапія. М., Незалежна фірма "Класс", 1999.

Ця стаття має на меті служити вихідною точкою для подальших досліджень та обговорень у галузі психології та філософії смерті.

© Iliashchuk Alona